Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 342

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

KONSTITUTSIYA — MULKIY HUQUQLARNING KAFOLATI

Alisher Xomidovich Borotov*

FarDU Umumnazariy huquqiy fanlar kafedrasi mudiri, y.f.f.d., (PhD)

✉ borotovalisher1@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Konstitutsiyaning mulkiy huquqlarni kafolatlashdagi o‘rni, mulk huquqining konstitutsiyaviy-huquqiy tabiati, xususiy mulk daxlsizligi hamda mulkdorlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish mexanizmlari ilmiy-nazariy va qiyosiy-huquqiy jihatdan tadqiq etiladi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada mulk huquqiga oid normalarning mazmuni, ularning fuqarolik qonunchiligi bilan o‘zaro bog‘liqligi, mulkiy huquqlarni cheklashning konstitutsiyaviy chegaralari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar

Konstitutsiya, mulk huquqi, xususiy mulk, mulk daxlsizligi, konstitutsiyaviy kafolat, mulkdor, jamoat manfaati, kompensatsiya, mutanosiblik prinsipi, sud himoyasi, qiyosiy huquqshunoslik

Kirish. Huquqiy demokratik davlat va bozor iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi mulkiy munosabatlarning mustahkam huquqiy asoslariga, mulkdorlarning erkinligiga hamda ularning huquqlari davlat tomonidan ishonchli himoya qilinishiga bevosita bog‘liq. Mulk huquqi insonning iqtisodiy mustaqilligini ta’minlaydigan, uning ijtimoiy mavqei va farovonligini belgilaydigan asosiy huquqlardan biri hisoblanadi. Shu sababli mulkiy huquqlarning konstitutsiyaviy darajada kafolatlanishi faqat iqtisodiy munosabatlarni tartibga solish vositasi emas, balki huquqiy davlatning muhim belgisi sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Mulk huquqining konstitutsiyaviy muhofazasi davlat, jamiyat va shaxs o‘rtasidagi munosabatlarning huquqiy chegaralarini belgilaydi. Bir tomondan, shaxsga o‘ziga tegishli mol-mulkdan erkin foydalanish, uni tasarruf etish va iqtisodiy faoliyat yuritish imkoniyatini beradi. Ikkinchi tomondan, davlatning mulkiy munosabatlarga aralashuvi qonuniylik, adolat va mutanosiblik talablariga muvofiq amalga oshirilishini taqozo etadi.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda amalga oshirilgan konstitutsiyaviy islohotlar mulkiy huquqlarning huquqiy maqomini mustahkamlashga xizmat qildi. Xususan, Konstitutsiyaning yangi tahririda barcha mulk shakllarining teng huquqliligi, xususiy mulk daxlsizligi va mulkdorning mol-mulkdan mahrum etilishiga nisbatan sud kafolati aniq belgilandi.

Konstitutsiyaning 65-moddasiga muvofiq, O‘zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etadi [1]. Barcha mulk shakllarining teng huquqliligi va huquqiy jihatdan himoya qilinishi ta’minlanadi. Xususiy mulk daxlsiz deb e’lon qilinib, mulkdorni mol-mulkidan mahrum etish uchun qonunda belgilangan asoslar, tartib va sud qarori talab etiladi.

Ushbu qoida mulkiy huquqlarning oddiy qonunchilik darajasidagi himoyasidan konstitutsiyaviy kafolat darajasiga ko‘tarilganligini ko‘rsatadi. Bunda Konstitutsiya mulkdorning davlat hokimiyati organlari bilan munosabatlarida uning huquqiy maqomini mustahkamlaydi.

Biroq mulkiy huquqlarni Konstitutsiyada e’tirof etish ularning amalda to‘liq ta’minlanishini o‘z-o‘zidan anglatmaydi. Mulk huquqining haqiqiy kafolati unga aralashuvning qonuniy asoslari aniqligi, mustaqil sud

himoyasi, adolatli kompensatsiya va sud qarorlarining samarali ijro etilishi bilan belgilanadi.

Xorijiy davlatlar tajribasi ushbu masalaga nisbatan turlicha konstitutsiyaviy yondashuvlar mavjudligini ko‘rsatadi. Masalan, Germaniya Konstitutsiyasida mulk huquqi bilan uning ijtimoiy vazifasi o‘zaro bog‘liq holda belgilangan. Fransiyada mulk daxlsizligi va uni olib qo‘yishda oldindan adolatli kompensatsiya berish kafolati alohida o‘rin tutadi. AQShda esa davlat tomonidan xususiy mulkni jamoat foydalanishi uchun olib qo‘yishda tegishli huquqiy tartib va adolatli kompensatsiya talab qilinadi.

Shundan kelib chiqib, mazkur tadqiqotning maqsadi O‘zbekistonda mulkiy huquqlarning konstitutsiyaviy kafolatlarini kompleks tahlil qilish, xorijiy davlatlarning ilg‘or huquqiy yondashuvlarini qiyosiy o‘rganish hamda milliy qonunchilikni takomillashtirishga qaratilgan takliflarni asoslashdan iborat.

Tadqiqotda mulk huquqining konstitutsiyaviy mazmuni, uning daxlsizligi, davlat aralashuvining chegaralari va sud orqali himoya qilish mexanizmlari asosiy ilmiy masalalar sifatida belgilandi.

Metodlar. Tadqiqotning normativ-huquqiy asosini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Fuqarolik kodeksi [2], 2012-yil 24-sentabrdagi O‘RQ-336-sonli “Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun [3], 2022-yil 29-iyundagi O‘RQ-781-sonli “Yer uchastkalarini kompensatsiya evaziga jamoat ehtiyojlari uchun olib qo‘yish tartib-taomillari to‘g‘risida”gi Qonun [4] tashkil etadi.

Xorijiy huquqiy manbalar sifatida Germaniya Asosiy qonunining 14-moddasi [5], Fransiyaning 1789-yilgi Inson va fuqaro huquqlari deklaratsiyasi 17-moddasi [6], AQSH Konstitutsiyasiga Beshinchi tuzatish [7], shuningdek Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish to‘g‘risidagi Yevropa konvensiyasiga 1-sonli protokolning 1-moddasi [8] o‘rganildi.

Ilmiy tadqiqotda tizimli-huquqiy, formal-yuridik, tarixiy-huquqiy, qiyosiy-huquqiy, mantiqiy tahlil va huquqiy modellashtirish metodlaridan foydalanildi.

Qiyosiy-huquqiy metod yordamida turli huquqiy tizimlarda mulk huquqining konstitutsiyaviy kafolatlari taqqoslandi. Tizimli tahlil orqali konstitutsiyaviy normalarning fuqarolik va yer qonunchiligi bilan aloqasi aniqlandi. Huquqiy modellashtirish metodi asosida mulkiy huquqlarni himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirishga doir takliflar shakllantirildi.

Tadqiqot normativ-huquqiy va doktrinal tahlilga asoslangan bo‘lib, unda empirik so‘rov yoki sud ishlarining statistik tahlili amalga oshirilmagan.

Natijalar. Mulk huquqining konstitutsiyaviy-huquqiy tabiati va uning kafolatlari. Mulk huquqi huquqshunoslikda bir vaqtning o‘zida ham subyektiv huquq, ham iqtisodiy munosabatlarni huquqiy tartibga soluvchi institut sifatida talqin etiladi. Subyektiv ma’noda mulk huquqi muayyan shaxsning o‘ziga tegishli mol-mulkka nisbatan qonun bilan tan olingan vakolatlar majmuasidir. Obyektiv ma’noda esa u mol-mulkka egalik qilish, undan foydalanish, uni tasarruf etish va himoya qilish bilan bog‘liq ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar tizimini anglatadi.

Mulk huquqining konstitutsiyaviy tabiati uning shaxsiy va iqtisodiy erkinlik bilan uzviy bog‘liqligida namoyon bo‘ladi. Insonning mol-mulkka egalik qilishi uning mustaqil qaror qabul qilishi, o‘z mehnati natijalaridan foydalanishi, tadbirkorlik tashabbusini amalga oshirishi va moddiy farovonligini ta’minlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shu jihatdan, mulk huquqi iqtisodiy erkinlikning moddiy-huquqiy asosi hisoblanadi. Biroq uning mazmuni faqat mulkdorning xususiy manfaatlari bilan cheklanmaydi. Mulkdan foydalanish boshqa shaxslarning huquqlari, jamiyat manfaatlari va atrof-muhit muhofazasi talablari bilan muvofiqlashtirilishi lozim.

Konstitutsiyaviy huquq nazariyasida mulk huquqining kafolatlarini uch o‘zaro bog‘liq guruhga ajratish maqsadga muvofiq:

Normativ kafolatlar — mulk huquqining Konstitutsiya va qonunlarda e’tirof etilishi, mulk shakllarining tengligi, xususiy mulk daxlsizligi.

Institutsional kafolatlar — sudlar, davlat organlari va boshqa vakolatli institutlar orqali mulkdor huquqlarini himoya qilish.

Protsessual kafolatlar — mol-mulkni olib qo‘yishda qonunga muvofiq tartib, sud nazorati, qarorlar ustidan shikoyat qilish va yetkazilgan zararni qoplash imkoniyatlari.

Ushbu kafolatlar o‘zaro bog‘liq holda amal qilgandagina mulk huquqining konstitutsiyaviy himoyasi samarali hisoblanadi. Masalan, mulk daxlsizligining konstitutsiyaviy e’tirofi mulkdorning o‘z huquqini sudda himoya qilish imkoniyati bilan mustahkamlanmasa, bunday kafolatning amaliy ahamiyati cheklanadi.

Mulk huquqining yana bir muhim xususiyati uning mutlaq va cheklanmagan huquq emasligidir. Davlat jamoat xavfsizligi, atrof-muhitni muhofaza qilish, boshqa shaxslarning huquqlarini ta’minlash kabi qonuniy maqsadlarda mulkdan foydalanishga muayyan cheklovlar o‘rnatishi mumkin.

Biroq bunday cheklovlar huquqiy jihatdan asoslangan, qonuniy maqsadga yo‘naltirilgan va mutanosib bo‘lishi shart. Aks holda, davlat aralashuvi mulk huquqining konstitutsiyaviy mazmuniga nomutanosib ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu asosda mulk huquqining konstitutsiyaviy kafolati deganda davlat tomonidan mulkdorning qonuniy huquqlarini e’tirof etish, ularni asossiz aralashuvlardan muhofaza qilish, mulk huquqini cheklashning aniq chegaralarini belgilash hamda buzilgan huquqlarni samarali tiklashni ta’minlashga qaratilgan normativ, institutsional va protsessual vositalar tizimini tushunish taklif etiladi.

O‘zbekiston Konstitutsiyasida mulkiy huquqlarni kafolatlashning huquqiy asoslari. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 65–68-moddalari mulkiy munosabatlarning konstitutsiyaviy negizini belgilaydi.

65-moddada barcha mulk shakllarining teng huquqliligi, xususiy mulk daxlsizligi hamda mol-mulkdan mahrum etishning huquqiy shartlari ifodalangan. Ushbu normada mulk huquqini muhofaza qilishning ikki muhim yo‘nalishi mavjud.

Birinchisi — mulk shakllarining teng huquqliligi prinsipi. U davlat, xususiy va qonunchilikda tan olingan boshqa mulk shakllariga nisbatan huquqiy himoya ta’minlanishini anglatadi.

Ikkinchisi — xususiy mulk daxlsizligi prinsipi. Bu qoida mulkdorga nisbatan davlat organlari va boshqa shaxslar tomonidan asossiz aralashuvlarni cheklashga qaratilgan.

Konstitutsiyaning 66-moddasida mulkdorning mol-mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish vakolatlari belgilangan. Shu bilan birga, mulkdan foydalanish atrof-muhitga zarar yetkazmasligi hamda boshqa shaxslar, jamiyat va davlatning huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzmasligi lozimligi ko‘rsatilgan.

Bu qoida mulk huquqining ikki tomonlama xususiyatini ochib beradi. Ya’ni, Konstitutsiya mulkdorga iqtisodiy erkinlik berish bilan bir qatorda uning ijtimoiy va ekologik mas’uliyatini ham belgilaydi.

Masalan, sanoat korxonasi binosi va ishlab chiqarish uskunalari tadbirkorning xususiy mulki bo‘lishi mumkin. Biroq mulkdor ushbu obyektdan foydalanish jarayonida atmosfera havosini ifloslantirish, aholi salomatligiga zarar yetkazish yoki boshqa shaxslarning huquqlarini buzish imkoniyatiga ega emas. Demak, mulk huquqi daxlsizligi mulkdan har qanday sharoitda cheklovsiz foydalanish huquqini anglatmaydi.

Konstitutsiyaning 67-moddasida qulay investitsiyaviy va ishbilarmonlik muhitini ta’minlash, tadbirkorlik erkinligi va iqtisodiy makon birligi kafolatlangan. Ushbu qoidalar mulk huquqining iqtisodiy faoliyatdagi ahamiyatini kengaytiradi.

68-moddada esa yer va boshqa tabiiy resurslarning umummilliy boylik ekanligi hamda yer qonunda belgilangan shartlar va tartibda xususiy mulk bo‘lishi mumkinligi mustahkamlangan.

Shu tariqa, Konstitutsiyada mulkiy huquqlarning kafolatlari mulk shakllari tengligi, mulk daxlsizligi, iqtisodiy erkinlik, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va jamoat manfaatlarini himoya qilish bilan o‘zaro bog‘langan.

Konstitutsiyaning 20-moddasi ham bu sohada alohida ahamiyatga ega. Unda inson huquqlari va erkinliklarining bevosita amal qilishi, davlat organlarining huquqiy ta’sir choralari mutanosiblik prinsipiga asoslanishi belgilangan. Mazkur qoida mulk huquqiga aralashuvning konstitutsiyaviy asoslanganligini baholashda qo‘llanilishi mumkin.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 164-moddasida mulk huquqining mazmuni belgilanib, mulkdorning o‘z huquqini har qanday buzilishlardan himoya qilishni talab etish huquqi e’tirof etilgan.

Bundan tashqari, «Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonunda mulk huquqini tan olish, buzilishdan oldingi holatni tiklash, zararni qoplash va davlat organlarining

qonunga zid hujjatlarini haqiqiy emas deb topish kabi himoya usullari belgilangan.

Shunday qilib, milliy konstitutsiyaviy tartibga solishda mulkiy huquqlarni muhofaza qilish faqat mulkka egalik qilish imkoniyati bilan emas, balki davlat hokimiyatining ushbu huquqqa aralashuvini huquqiy cheklash bilan ham tavsiflanadi.

O‘zbekiston va xorijiy davlatlarda mulkiy huquqlar kafolatlarining qiyosiy tahlili. Qiyosiy tahlil mulk huquqining konstitutsiyaviy kafolati turli davlatlarda umumiy huquqiy qadriyat sifatida e’tirof etilsa-da, uni amalga oshirish mexanizmlari va huquqiy ustuvorliklarida farqlar mavjudligini ko‘rsatadi.

Davlat	Huquqiy asos	Asosiy konstitutsiyaviy kafolat
O‘zbekiston	Konstitutsiya, 65–66-moddalar	Mulk shakllari tengligi, xususiy mulk daxlsizligi, sud qaroriga asoslangan himoya
Germaniya	Asosiy qonun, 14-modda	Mulk va meros huquqi kafolati, mulkning ijtimoiy vazifasi, kompensatsiyada adolatli muvozanat
Fransiya	1789-yilgi Deklaratsiya, 17-modda	Mulk daxlsizligi, qonuniy jamoat zarurati, adolatli va oldindan kompensatsiya
AQSH	Konstitutsiyaga V tuzatish	Tegishli huquqiy tartib, jamoat foydalanishi va adolatli kompensatsiya

Qiyosiy natijalardan ko‘rinishicha, barcha o‘rganilgan davlatlarda mulk huquqini davlat tomonidan asossiz buzishga yo‘l qo‘ymaslik konstitutsiyaviy tartibga solishning asosiy maqsadlaridan biridir.

Germaniyada mulk huquqining ijtimoiy vazifasi va jamoat farovonligiga xizmat qilishiga alohida urg‘u berilsa, Fransiyada mulkdan mahrum qilish jarayonida kompensatsiya kafolati kuchli ifodalangan.

AQShda tegishli huquqiy tartib va adolatli kompensatsiyaning konstitutsiyaviy talablari alohida ahamiyatga ega.

O‘zbekistonda esa 2023-yilgi konstitutsiyaviy islohotlar xususiy mulk daxlsizligini sud qarori bilan bog‘liq kafolatlar orqali yanada mustahkamladi.

Bunda xorijiy tajriba milliy konstitutsiyaviy normalarning yetarli yoki yetarli emasligini faqat matniy jihatdan baholash uchun emas, balki ularning amaliy ijrosini takomillashtirishning huquqiy modellarini aniqlash uchun xizmat qilishi lozim.

Masalan, Germaniya modeli mulkdan foydalanishda xususiy va ijtimoiy manfaatlar muvozanatini ta’minlashda, Fransiya modeli kompensatsiya kafolatlarini mustahkamlashda, AQSH modeli esa mulkdorning protsessual huquqlari va sud himoyasini rivojlantirishda foydali bo‘lishi mumkin.

Shu bilan birga, xorijiy normalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish milliy konstitutsiyaviy tizimning o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olmaslik xavfini keltirib chiqaradi.

Binobarin, xorijiy tajribani tatbiq etishda milliy qonunchilikning tizimliligi, sud institutlarining vakolatlari, mulkiy munosabatlarning xususiyatlari hamda Konstitutsiyaning to‘g‘ridan-to‘g‘ri amal qilishiga oid talablar e’tiborga olinishi lozim.

Muhokama. Mulkiy huquqlarning konstitutsiyaviy kafolatlarini takomillashtirishning dolzarb masalalari. O‘zbekistonda mulkiy huquqlarning konstitutsiyaviy kafolatlarini takomillashtirish masalasi nafaqat huquqiy normalarning mazmuni, balki ularning amalda qo‘llanilishi va mulkdorlar huquqlarini himoya qilishning institutsional samaradorligi bilan ham bog‘liq.

Bizning fikrimizcha, bu sohada bir qator muhim masalalarga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Birinchidan, mulk huquqini cheklashning huquqiy mezonlarini yanada aniqlashtirish zarur.

Konstitutsiyaning 20-moddasida mutanosiblik prinsipi belgilanganligi mulkdor huquqlarini himoya qilish uchun muhim konstitutsiyaviy asos yaratadi. Biroq ushbu prinsipning mulkiy munosabatlarda qo‘llanilishini yanada aniq va izchil tartibga solish zarurati mavjud.

Mulk huquqiga nisbatan davlat aralashuvini baholashda quyidagi mezonlar muhim hisoblanadi: aralashuvning qonuniy asosga egaligi, qonuniy maqsadni ko‘zlashi, qo‘llanilayotgan choraning zarurligi, kamroq cheklovchi muqobil vositalarning mavjudligi va mulkdor huquqlariga yetkaziladigan salbiy ta’sirning mutanosibligi.

Masalan, davlat organi tadbirkorga tegishli binodan foydalanishni cheklash haqida qaror qabul qilganda, bunday cheklovning aniq huquqiy asosi, uning zarurati va maqsadga muvofiqligi baholanishi lozim. Agar qonuniy maqsadga

mulkdor huquqlarini kamroq cheklaydigan vosita bilan erishish mumkin bo‘lsa, keskinroq chorani qo‘llash mutanosiblik talablariga muvofiq bo‘lmasligi mumkin.

Ikkinchidan, jamoat ehtiyojlari uchun mulkni olib qo‘yishda kompensatsiya kafolatlarini yanada kuchaytirish lozim.

Mulkdan mahrum etishning konstitutsiyaviy qonuniyligi nafaqat tegishli qarorning huquqiy asoslari, balki mulkdorning iqtisodiy manfaatlari qanday himoya qilinganligi bilan ham baholanishi kerak.

Fransiya va Germaniyaning konstitutsiyaviy tajribasi kompensatsiya masalasida davlat hamda xususiy manfaatlar o‘rtasida adolatli muvozanatni ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi.

Shu jihatdan, kompensatsiya miqdorini belgilashda mol-mulkning haqiqiy bozor qiymati, mulkdorga yetkazilgan qoplanishi lozim bo‘lgan zarar va qonun bilan tan olingan boshqa iqtisodiy yo‘qotishlarni hisobga olishga qaratilgan mexanizmlar muhimdir.

Ayniqsa, ko‘chmas mulk obyektlarini jamoat ehtiyojlari uchun olib qo‘yishda kompensatsiyani belgilash jarayonining shaffofligi, mustaqil baholash imkoniyati va mulkdorning sudga murojaat qilish huquqi kafolatlanishi lozim.

Uchinchidan, mulkiy huquqlarni himoya qilishda sud nazorati samaradorligini oshirish talab etiladi.

Konstitutsiyaning 65-moddasi xususiy mulk daxlsizligini sud qarori bilan bog‘liq kafolat orqali mustahkamlagan. Biroq sud orqali himoya faqat huquqbuzarlik sodir etilgandan keyin uni bartaraf etishga qaratilgan mexanizm bilan cheklanmasligi lozim.

Mulkdor huquqiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin bo‘lgan davlat qarorlari yoki harakatlarining qonuniyligini o‘z vaqtida tekshirish ham muhimdir.

Bunda sudlar mulk huquqiga aralashuvning qonuniyligini formal tarzda tekshirish bilan cheklanmasdan, uning konstitutsiyaviy asoslanganligi va mutanosibligini ham baholashi maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, mulk huquqining ijtimoiy vazifasini amalga oshirishning huquqiy mexanizmlarini rivojlantirish zarur.

Germaniya tajribasi mulk huquqi bilan ijtimoiy mas’uliyat o‘rtasida huquqiy muvozanat o‘rnatish mumkinligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Konstitutsiyasining 66-moddasida ham mulkdan foydalanish atrof-muhitga zarar yetkazmasligi va boshqa shaxslarning huquqlarini buzmasligi lozimligi belgilangan.

Shu asosda mulk huquqining ijtimoiy vazifasini mulkdorning huquqlarini asossiz cheklovchi vosita sifatida emas, balki xususiy va umumiy manfaatlarni muvofiqlashtiruvchi konstitutsiyaviy prinsip sifatida tushunish lozim.

Masalan, xususiy mulkdagi sanoat obyektlarining ekologik xavfsizligi, shaharsozlik talablariga rioya etilishi, tarixiy-madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish kabi masalalar mulk huquqining ijtimoiy vazifasi bilan bevosita bog‘liq.

Ushbu sohalarda mulkdor zimmasiga yuklanadigan majburiyatlar aniq, oldindan ma’lum va qonuniy maqsadga mutanosib bo‘lishi kerak.

Mulkiy huquqlarning konstitutsiyaviy kafolatlarini takomillashtirish yuzasidan ilmiy takliflar

O‘tkazilgan qiyosiy-huquqiy tadqiqot natijalariga asoslanib, milliy qonunchilik va huquqni qo‘llash amaliyotini rivojlantirish bo‘yicha quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin.

1. Mulk huquqini cheklashda mutanosiblik prinsipini qo‘llashning maxsus huquqiy mezonlarini belgilash.

Mulkiy munosabatlarga oid qonunchilik va sud amaliyotida Konstitutsiyaning 20-moddasida nazarda tutilgan mutanosiblik prinsipini qo‘llash bo‘yicha yagona yondashuvni rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Bunda mulkdor huquqiga aralashuvning qonuniyligi, zarurati va mutanosibligi alohida baholanishi lozim.

2. Jamoat ehtiyojlari uchun mol-mulkni olib qo‘yishda kompensatsiyani belgilashning yagona minimal kafolatlarini ishlab chiqish.

Mol-mulkni majburiy olib qo‘yishning turli huquqiy asoslari bo‘yicha kompensatsiyaning adolatliligi va haqqoniyligini ta’minlaydigan umumiy mezonlarni mustahkamlash taklif etiladi.

Ushbu taklif Germaniya va Fransiyadagi kompensatsiya kafolatlarining ayrim elementlarini milliy huquqiy tizimga moslashtirishga qaratilgan.

3. Davlat organlarining mulk huquqini cheklovchi qarorlari ustidan sud nazoratini kuchaytirish.

Mulkdorning huquqlariga jiddiy ta’sir ko‘rsatadigan ma’muriy qarorlar ustidan shikoyat qilishda huquqiy himoyaning tezkor va samarali vositalarini takomillashtirish lozim.

Bunda zarur hollarda nizo yakuniga qadar mulkdor huquqlariga qaytarib bo‘lmaydigan zarar yetkazilishining oldini oluvchi protsessual mexanizmlarni qo‘llash imkoniyatlarini rivojlantirish maqsadga muvofiq.

4. Konstitutsiyaning 65–66-moddalarini qo‘llash bo‘yicha sud amaliyotini umumlashtirish.

Mulk daxlsizligi, mulk huquqini cheklash, jamoat manfaatlari va kompensatsiyaga oid nizolarda konstitutsiyaviy normalarni bevosita qo‘llash bo‘yicha tushuntirish va uslubiy yondashuvlarni rivojlantirish zarur.

Bu mulkdorlar huquqlarini himoya qilishda huquqiy aniqlik va sud amaliyotining izchilligiga xizmat qiladi.

5. Mulk huquqining ijtimoiy va ekologik vazifasiga oid doktrinal yondashuvni rivojlantirish.

Konstitutsiyaning 66-moddasida belgilangan mulkdan foydalanishning ijtimoiy va ekologik chegaralarini ilmiy jihatdan tizimlashtirish, ularni mulk huquqining daxlsizligi bilan o‘zaro bog‘liq holda talqin etish taklif qilinadi.

Bunda xususiy mulk huquqining himoyasi hamda jamoat manfaatlarining ta’minlanishi o‘zaro raqobatlashuvchi emas, balki huquqiy jihatdan muvofiqlashtirilishi lozim bo‘lgan konstitutsiyaviy qadriyatlar sifatida baholanishi kerak.

Xulosa. Mulk huquqining konstitutsiyaviy kafolatlari huquqiy davlat, iqtisodiy erkinlik va fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning muhim asoslaridan biri hisoblanadi. Konstitutsiya mulk huquqini e’tirof etish bilan bir qatorda uning amalga oshirilishi, cheklanishi va himoya qilinishiga oid asosiy huquqiy mezonlarni belgilaydi.

O‘tkazilgan tadqiqot natijasida quyidagi ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Birinchidan, mulk huquqining konstitutsiyaviy kafolati mulkdorning mol-mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish vakolatlarini e’tirof etish bilangina cheklanmaydi. Ushbu kafolat mulk huquqiga nisbatan asossiz aralashuvlarning oldini olish, mulkdorning buzilgan huquqlarini tiklash va davlat hokimiyati vakolatlarining konstitutsiyaviy chegaralarini belgilashni ham qamrab oladi.

Ikkinchidan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahriri mulkiy huquqlarning himoyasini mustahkamlashda muhim huquqiy bosqich bo‘ldi. Xususan, 65-moddada xususiy mulk daxlsizligining kafolatlanishi va mulkdorni mol-mulkidan mahrum etishning huquqiy shartlari belgilanishi mulk huquqining konstitutsiyaviy muhofazasini kuchaytirdi.

Uchinchidan, Germaniya, Fransiya va AQShning konstitutsiyaviy tajribasi mulk huquqini muhofaza qilishda turli huquqiy modellar shakllanganligini ko‘rsatdi. Germaniyada mulkning ijtimoiy vazifasi, Fransiyada mulk daxlsizligi va oldindan adolatli kompensatsiya, AQShda esa tegishli huquqiy tartib va kompensatsiya kafolatlari muhim ahamiyat kasb etadi.

To‘rtinchidan, xorijiy davlatlar tajribasining qiyosiy tahlili mulkiy huquqlarning konstitutsiyaviy kafolatlarini samarali amalga oshirishda qonuniylik, mutanosiblik, adolatli kompensatsiya va sud himoyasi o‘zaro bog‘liq elementlar ekanligini tasdiqlaydi.

Beshinchidan, O‘zbekistonda mulk huquqining konstitutsiyaviy kafolatlarini yanada takomillashtirishda davlat aralashuvining huquqiy mezonlarini aniqlashtirish, kompensatsiya kafolatlarini mustahkamlash, sud nazorati samaradorligini oshirish hamda mulk huquqining ijtimoiy vazifasiga oid huquqiy yondashuvlarni rivojlantirish ustuvor vazifalar hisoblanadi.

Tadqiqot natijasida Konstitutsiya mulk huquqining faqat normativ asosi emas, balki mulkdor va davlat o‘rtasidagi munosabatlarda huquqiy muvozanatni ta’minlovchi oliy yuridik kafolat ekanligi asoslandi.

Shu nuqtai nazardan, mulkiy huquqlarning konstitutsiyaviy kafolatlarini takomillashtirishning istiqbolli yo‘nalishi mulkdor huquqlari daxlsizligini saqlagan holda jamoat manfaatlarini qonuniy, adolatli va mutanosib huquqiy vositalar orqali ta’minlashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30 aprel.
2. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (birinchi qism). 1995-yil 21-dekabr.
3. O‘zbekiston Respublikasining 2012-yil 24-sentabrdagi O‘RQ-336-sonli “Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasining 2022-yil 29-iyundagi O‘RQ-781-sonli “Yer uchastkalarini kompensatsiya evaziga jamoat ehtiyojlari uchun olib qo‘yish tartib-taomillari to‘g‘risida”gi Qonuni.
5. Basic Law for the Federal Republic of Germany. 23 May 1949. Article 14.
6. Déclaration des droits de l'homme et du citoyen du 26 août 1789. Article 17.
7. Constitution of the United States of America. Amendment V. 1791.
8. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Protocol No. 1, Article 1. Paris, 20 March 1952.